

Liliana Kalita

DOI 10.15290/sw.2020.20.03

Uniwersytet Gdański

Wydział Filologiczny

Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich

tel.: +48 58 5233038

e-mail: liliana.kalita@ug.edu.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6025-2643>

Futbol – sportowa rywalizacja czy komercyjna rozrywka? (Siergiej Samsonow *Hozu*)

Słowa kluczowe: czas wolny, mediatyzacja, konsumpcjonizm, tożsamość

Sport niemalże od początku swego istnienia związany był z czasem wolnym i zabawą (najczęściej na świeżym powietrzu), o czym świadczy etymologia słowa, wywodząca się z łacińskiego „di/desporte”¹. Konrad Borek pisząc o futbolu, zwraca uwagę, iż jest to dyscyplina sportu, która niemal od czasu swojego powstania nie była (i nie jest) tylko i wyłącznie prostym „uganianiem się za piłką”. Biorąc pod uwagę wielość aspektów, w jakich się ona objawia się w życiu społecznym: od banalnego kanalizowania grupowych emocji, przez przedstawienie i widowisko popkultury, w którym można partycypować zarówno na stadionie, jak i za pośrednictwem telewizora czy komputera, aż po styl życia fanów czy kolekcje perfum lub ubrań firmowane nazwiskami piłkarskich celebrytów, można przyjąć, że mamy tu do czynienia przede wszystkim z systemem symboli i znaków – a więc z kulturą

¹ Jak podaje Wojciech Lipoński termin ten „wywodzi się z ludowej łaciny używanej pod koniec istnienia Imperium Rzymskiego. Najstarszego mówionego kształtu nazwy nie znamy. We francuskiej formie, jako disporte pojęcie czynności rekreacyjnych zostało przeniesione do Anglii podczas najazdu normńskiego (1066 r.). W ciągu XVIII w. sport rozpoczął ekspansję na kontynent europejski, oznaczając całokształt form współzawodnictwa fizycznego o charakterze zabawowym”. [W. Lipoński, online].

[Borek, online]. Polaryzacja postaw wobec różnych zjawisk rzeczywistości, jaka nastąpiła w epoce nowożytnej, pozwala patrzeć na sport z jednej strony jako na sposób propagowania wartości uniwersalnych (szlachetność, uczciwość, szacunek względem rywala czy współzawodnika), z drugiej zaś – jako na przejaw tylko i wyłącznie rozrywki o charakterze masowym, podporządkowanej regułom tejże kultury, z komercjalizacją włącznie, jako jedną z naczelnych jej cech. Na traktowanie sportu jako sfery sakralnej wpływ miała tradycja helleńska, a szczególnie poglądy Platona i Epikura. Ten pierwszy w swej koncepcji kalokagathii, wyraził idee harmonijnego połączenia doskonałości duchowej i cielesnej, skutkującego wychowaniem prawego i uczciwego obywatela poprzez sport i naukę. To właśnie te poglądy stały się po dwóch tysiącach lat podstawą nowożytnego olimpizmu. Epikur z kolei poświęcił swe rozważania kategorii szczęścia i przyjemności, które podzielił na dwie sfery: cielesne (uważał je za bardziej zasadnicze) i duchowe (nie mogą istnieć bez cielesnych, choć są od nich wyższe). Etyka epikurejska wywarła wpływ na praktykowanie sportów rekreacyjnych uprawianych masowo, których rozkwit nastąpił po I wojnie światowej [Lipoński 1974, 22–24]. Miało to związek z procesami cywilizacyjnymi – rozwojem industrializacji i urbanizacji, migracją dużych grup ludności ze wsi do miast i dysponowaniem przez liczne społeczności czasem wolnym, wypełnianym najchętniej uczestnictwem w nieskomplikowanych intelektualnie zabawach, między innymi „w sugestywnym i łatwym w odbiorze widowisku sportowym [...] Skomercjalizowane, masowe widowisko szybko przekształciło model dawnego sportowca-dżentelmena, w bohatera tłumu. Jego kariera i «heroizm» okazywany na boisku, szosie czy ringu – staje się teraz nie tylko magnesem przyciągającym widza i gwarantującym dochody, lecz i cennym materiałem mitotwórczym, niezwykle użytecznym w masowej produkcji dziennikarskiej, literackiej i filmowej, gwarantem powodzenia tej produkcji” [Lipoński 1974, 147, 149].

Tematyka sportowa choć nie jest często podejmowana przez pisarzy, obecna jest w literaturze rosyjskiej z reguły jako pretekst do refleksji o człowieku – wyzwaniach, jakim musi sprostać, determinacji fizycznej i duchowej koniecznej do znoszenia tego, co zsyła los lub jako metafora przypadku i ślepego trafu, z jakim mamy do czynienia w życiu. Powszechnie znane są badaczom literatury i czytelnikom zamiłowania Władimira Nabokova do futbolu i szachów. Te ostatnie odgrywają również ważną rolę ideowo-kompozycyjną w utworze *Obrona Łużyna* (*Защита Лужина*, 1930). Sporą ilość utworów poświęcił tematyce sportowej również Włodzimierz Wysocki. Jeśli chodzi o futbol to znalazł on odzwierciedlenie w utworach m.in. Jewgienija Jewtuszenki, Jurija Trifonowa, czy Lwa Kassila, a zainteresowanie czytelników tą dyscypliną sportową przełożyło się na wydanie w 2017 roku zbioru tekstów

rosyjskich pisarzy starszego i młodszego pokolenia pt. *Это фымбол! Писатели на стадионе*, w których gra w piłkę nożną stanowi punkt wyjścia do rozważań natury egzystencjalnej, psychologicznej, czy też ironicznego opisu warsztatu estetycznego.

Napięcie pomiędzy dawnym ideałem sportowca, realizującego za pomocą swej aktywności zasadę szczerości i autentyczności, a nowoczesnym jego wizerunkiem, jako pewnego projektu, obliczonego na pomnażanie zysków może się stać tematem rozważań artystów, podejmujących refleksję nad kondycją człowieka współczesnego. Problem ten znalazł odzwierciedlenie m.in. w debiutanckiej powieści Siergieja Samsonowa² z 2007 pt. *Нозу*. Pisarz zaliczany jest do nurtu „nowego realizmu”, którego przedstawiciele kontynuowali klasyczny temat ukazywania tzw. szarego człowieka (маленький человек) w zderzeniu z tragicznymi okolicznościami zewnętrznymi, wywołanymi zmieniającą się w szybkim tempie rzeczywistością, zmuszającą bohaterów do redefiniowania własnej tożsamości. Jak zauważa warszawska badaczka, „[...] świat wewnętrzny człowieka na przełomie wieku jest niespójny, chaotyczny, rozdarty, a rzeczywistość wokół absurda [...]” [Wołodźko-Butkiewicz 2004, 255], co zmusza do zajmowania wobec niej określonych postaw. Proza „nowego realizmu” zaproponowała dwa typy protagonisty. Z jednej strony, jak twierdzi Ewa Pańkowska, jest to osobowość „bohater-ska”, „silna”, walcząca z destrukcyjną stroną rzeczywistości, dla której najważniejszymi wartościami są rodzina czy ojczyzna, z drugiej natomiast – są to postacie zupełnie pozbawione bohaterskiego pierwiastka, ceniące spokój i stabilność [Pańkowska 2017, 72].

Bohater omawianego utworu Samsonowa wydaje się być hybrydą obu kategorii, a jego interakcje uzależnione są od okoliczności, co wpisuje się w Goffmanowskie przekonanie, iż tożsamość jednostki jest projekcją zależną od aktualnej sytuacji [Tuner 2006, 479].

Powieść ma wyraźnie zarysowane dwie płaszczyzny czasowe – jedna z nich to retrospekcje, o charakterze obyczajowym, pokazujące drogę Siemiona Szuwałowa do uzyskania statusu gwiazdy sportowej. Dla dziecka urodzonego w schyłkowym okresie istnienia ZSRR, pochodzącego z biednej, mieszkającej pod Moskwą rosyjskiej rodziny, w której pozbawieni ambicji i sfrustrowani rodzice zajęci są zmaganiem z codziennością, fascynacja sportem

² Siergiej Samsonow urodził się w 1980 roku w Podolsku. W 2003 roku ukończył Instytut Literacki im. Gorkiego. Jego powieść *Аномалия Камлаева* (2008) była nominowana w 2009 roku do nagrody Bolszaja kniga. Autor m.in. takich utworów, jak: *Кислородный предел* (2009), *Железная кость* (2015) oraz *Соколиный рубеж* (2016), za którą otrzymał nagrodę Debiut.

była okazją do społecznego i ekonomicznego awansu, co wiązało się z przechodzeniem do klubów piłkarskich plasujących się wyżej w ligowych rankingach. Ten etap biografii protagonisty pozwala patrzeć na niego jak na „bohatera” – świadomie podążającego obraną ścieżką, wytrwale pokonującego trudności egzystencji, koncentrującego się na zadaniach, mających doprowadzić go do upragnionego celu, jakim jest dostanie się do składu FC Barcelony. Gra w piłkę nożną przybiera wręcz formę obsesji, bowiem „[...] в остальной жизни Семеу все было неинтересно”³. Uczucie, jakiego doświadcza Szuwałow podczas meczu porównane zostaje do procesu komponowania muzyki, a zatem do artystycznej działalności, odbywającej się pod wpływem natchnienia, które wywołuje w nim „сладкий ужас как будто бы полной потери себя”. Wolfgang Welsch w swoich rozważaniach nad powiązaniem sportu, szczególnie wyczynowego, do którego zalicza futbol, z estetyką, właściwą sztuce (zwłaszcza współczesnej) zwraca uwagę na następujące cechy, łączące obie dziedziny: symboliczny status sportu i sztuki (wykorzystywanie określonych przestrzeni oddzielonych od świata codzienności, np. scena w teatrze, boisko piłkarskie), działanie jako podstawa aktywności (w obu dziedzinach nie tyle ważny jest rezultat, co sam akt, proces, stanowiący cel sam w sobie), nieprzewidywalna dynamika wydarzenia (możliwość zaistnienia dodatkowych, pozostających poza regułami gry, elementów, które czynią wydarzenie niepowtarzalnym), odzwierciedlanie dramatycznych cech ludzkiego losu (dramat bez scenariusza) [Welsch 2003, 311–319]. Swoje refleksje badacz podsumowuje m.in. stwierdzeniem, iż „tam, gdzie sztuka, która jako zbyt trudna stała się domeną specjalistów, odwróciła się od powszechnego smaku, sport wypełnia lukę, dostarczając niezwykłych, a przy tym zrozumiałych zdarzeń”, dzięki czemu „spełnia funkcje sztuki dla szerszej publiczności, której sztuka już nie dosięga” [Welsch 2003, 327], oferując tym samym widzom spontaniczną przyjemność z uczestnictwa w wydarzeniach sportowych, czerpanie z nich radości bez konieczności uzasadniania swoich emocji. Historia głównego bohatera utworu Samsonowa – swoistego wirtuoza piłki – do pewnego momentu jest potwierdzeniem powinowactwa sportu, rozumianego jako szlachetne współzawodnictwo, podczas którego zawodnik w naturalny sposób, bez uciekania się do wybiegów i nieczystych zachowań, daje z siebie maksimum sił i umiejętności, by widz odczuwał satysfakcję z obserwowanych działań – ze sztuką, przynoszącą jej twórcy zadowolenie z kreowania zdarzenia o wysokiej sile skuteczności i pozytywnego oddziaływania na otoczenie, pozwalającego fanom choćby na moment zbliżyć się

³ Wszystkie cytaty zaczerpnięte z elektronicznej wersji utworu. [C. Самсонов, online].

do sfery sacrum, protagoniście zaś osiągnąć poczucie harmonii i pełni własnej osobowości. Siemion Szuwałow to postać, której tożsamość niemalże ogranicza się do sfery zawodowej, („Шувалов не думал о сакральности футбола. Для этого он был слишком бесхитростен. Но он футболом жил”), przy wyraźnym marginalizowaniu innych obszarów życia. Poświęcenie i wysilek, w połączeniu z wyjątkowymi predyspozycjami fizycznymi (mężczyzna ma niezwykle elastyczną stopę, którą uderzać może w piłkę pod niespotykanym u innych zawodników kątem) przynoszą oczekiwane rezultaty, pozwalając bohaterowi – choć nie bez dramatycznych przeszkód – spełnić swoje marzenie.

Jednocześnie, Samsonow obdarza utalentowanego piłkarza, co ujawnia się już w jego młodym wieku, pewną skazą charakterologiczną. Siemion ma problemy z wchodzeniem w relacje z ludźmi i podtrzymywaniem ich, jest chłodny i zdystansowany wobec innych, co nie tylko nie przysparza mu przyjaciół, ale wręcz jest powodem pustki towarzyskiej wokół niego, a niekiedy nawet niechęci otoczenia. Sam Szuwałow nie przejawia wrogości wobec innych, jest raczej duchowo obojętny na wszystko to, co nie dotyczy bezpośrednio jego gry w drużynie. W ten sposób przejawiają się w nim cechy charakterystyczne dla drugiego typu bohatera prozy „nowego realizmu” – emocjonalny i intelektualny konformizm, godzenie się na istniejący stan rzeczy, akceptacja rzeczywistości, o ile nie wymaga ona wyjścia z własnej strefy komfortu. Ta swego rodzaju rysa, wskazująca na osobowość schizoidalną [Murawiec, online], mającą przyczyny prawdopodobnie w braku bezwarunkowej miłości i troski ze strony rodziców preferujących rygorystyczny sposób wychowania, skutkuje poczuciem osamotnienia bohatera, z którym radzi on sobie ucieczką w świat wyimaginowany (kreacja nieistniejącego przyjaciela, wizje torów, którymi potoczy się piłka do bramki). Tak zarysowany w części dotyczącej dzieciństwa i młodości protagonisty problem znajduje pogłębienie w wydarzeniach, dziejących się współcześnie, których narrację cechuje większy ładunek psychologii.

Nieodzownym elementem sportu – od czasów starożytności – jest tworzenie idoli, którymi stają się z reguły zawodnicy potrafiący w swej dyscyplinie osiągnąć i utrzymać przez jakiś czas poziom mistrzowski. Jak zauważają Joanna Femiak i Piotr Rymarczyk, niezwykła oglądalność meczów powoduje, że zawodnicy, którzy w nich zabłyszczą, zaczynają istnieć w świadomości społecznej. W tej dyscyplinie sportu często jesteśmy świadkami narodzin gwiazdy lub nowego idola, figury społecznej, symbolu, z którym się utożsamiamy i którego wyniki cieszą społeczeństwo [Femiak, Rymarczyk 2010, 4–6]. Takim symbolem sportowca, wywołującego swą grą społeczny podziw fanów futbolu stał się Szuwałow, a wypracowana przez niego

wysoka pozycja w świecie sportu, sprawiła, że bohater awansował do rangi doskonale zarabiających piłkarzy, których życiem interesują się media, ciałem zaś – agencje reklamowe. Zdaniem Manfreda Schneidera sport, opierający się na pięknie, ale i poświęceniu, gotowości wręcz do złożenia ofiary z siebie dla dobra ogółu, np. państwa, w naturalny sposób propagował postawy godne naśladowania, kształtował wzorce osobowościowe, wpisujące się w system wartości zarówno uniwersalnych, jak i lokalnych, jednak mediatyzacja kultury zmieniła nieco dotychczasowe standardy, gdyż „dziś heroiczne cechy wytwarza i wzmacnia telewizja, ponieważ sama przyciąga wzrok” [Schneider 2003, 84]. Sportowiec, będący, poprzez transmisje z rozgrywek, częścią medialnej rzeczywistości to obiekt pożądania: erotycznego – żeńskiego i tożsamościowego – męskiego, ale jednocześnie w świecie nowożytnym staje się on nosicielem „innego jeszcze pożądania, a mianowicie pożądania konsumpcyjnego” [Schneider 2003, 89]. Mamy zatem do czynienia, jak ujmie to Rafał Drozdowski, z utowarowieniem, któremu „poddane zostały nie tylko ciała sportowców [...], lecz również ich biografie [...] i medialne wizerunki [...]. W swoisty towar przekształcono też poziom uwagi i stopień lojalności kibiców [...]”. Przedmiotem utowarowienia stały się ponadto same wyniki sportowe (korupcja w sporcie). Sport jawi się więc jako hiper-rynek, który wszystkie najważniejsze relacje wpisane (i wpisywane) w jego pole instytucjonalne szybko i sprawnie podporządkowuje logice transakcji. Sytuacja ta przeistacza sport w przestrzeń konfrontacji nie tyle samych sportowców, co określonych polityk sportowych, konstruowanych przy udziale mediów, najnowszych technologii i oczywiście biznesu” [Drozdowski 2011, 18]. Postrzeganie sportu głównie jako sfery, w której działają prawa rynku i zachowań konsumpcyjnych wpływa na zmianę obrazu zawodnika, będącego medium znaczeń sportowych. Zawodnik z niepowtarzalnej jednostki, odznaczającej się unikatowymi walorami psycho-fizycznymi, pozwalającymi osiągać doskonale wyniki i w efekcie przynosić radość i satysfakcję kibicom, staje się częścią projektu komercyjno-medialnego. Jego rola i osoba zostają zredukowane do funkcji czysto ekonomicznych, przekształcając sportowca z indywidualności w symulakrum. Ten proces dotyczy również Szuwałowa, a sprzyja temu, jak zostaje to zasugerowane w utworze, szczególnie – odznaczająca się inercją i dystansem, czyli de facto akceptująca – postawa wobec rzeczywistości:

Он и сам не заметил, как его лицо превратилось в товарную марку, в *знак*, в «лицо» многих известнейших брендов. Хмурая, как будто спросонья, физиономия Шувалова скоро сделалась личиной «настоящего мужчины» – ленивого, пресыщенного, утомленного победами обладателя сверхмощных спортивных машин и длинноногих красавиц, этакое бесстрастного саму-

рая с неперменным благоуханием «Baldessarini» от «Хьюго Босс». [...] Таким образом, его лицо неожиданно стало отдельной от него самого реальностью и начало вести свою собственную, совершенно самостоятельную, независимую жизнь – в рекламных роликах и на рекламных щитах и плакатах [С. Самсонов, online].

Sprowadzenie sportowca do roli gadżetu, który reklamuje lub medialnego celebryty, wypowiadającego się chętnie przy różnych okazjach na niemalże każdy temat, nie musi budzić sprzeciwu kibiców. Część z nich, traktująca sportową ikonę jako zastępczy obiekt realizujący również ich marzenia o prestiżu, sławie i bogactwie, ujrzy w tym dla siebie szansę na, wyobrażone wprawdzie, ale przynajmniej w sferze mentalnej możliwe, włączenie się w przestrzeń nieosiągalną dla nich w realnym życiu [Lipowski 2012, 352]. Jest jednak i taka grupa fanów, która tego typu zachowania ocenia jako zdradę ideałów sportu jako wydarzenia przede wszystkim estetycznego i wzniosłego. Sytuacja taka dotyka w utworze Samsonowa, głównego bohatera, zmuszając go do przemyślenia swoich wyborów i przewartościowania wyznaczonej mu w światowej lidze futbolu roli, a zatem stawia go przed koniecznością ponownego zdefiniowania własnej tożsamości.

Nagły zwrot w świadomości protagonisty, skłaniający go do refleksji, której istotą jest wolność człowieka i podejmowanych przez niego działań oraz odpowiedzialność za nie, dokonuje się w powieści z wykorzystaniem konceptu karnawalizacji. Jak zauważa Dobrochna Ratajczakowa „dzięki karnawalizacji cyklicznie powoływana do życia atmosfera futbolowego święta otwiera przestrzeń społeczną i udostępnia ją tym, którzy z różnych powodów zwykle pozostają poza nią. Czasoprzestrzeń meczu zostaje oddzielona od codzienności, jest powtarzalnym momentem liminoidalnym, w którym wszystko wydaje się dozwolone. Przed meczem miłośnicy futbolu «wyskakuja» ze zwykłej czasoprzestrzeni (faza separacji), a w miarę zbliżania się do stadionu wchodzą w fazę liminoidalną (marginalną), czują się wolni od wszelkich powinności i zobowiązań, nienależących do meczowej czasoprzestrzeni ich zbiorowej tożsamości. Wszelkie zasady pochodzące z codzienności, nie ze świata meczu, ulegają «zapomnieniu», mecz staje się świątecznym czasem szaleństwa wspólnoty kibiców, manifestującej wyjątkowość swego istnienia ponad społecznymi normami” [Ratajczakowa 2015, 80]. Ważną cechą tego zjawiska pozostaje „[...] groteskowe połączenie wzajemnie wykluczających się pojęć: jarmarcznego śmiechu i powagi, życia i śmierci, błazenady, parodii, absurdu i czarnego humoru, mądrości i głupoty, których nosicielem jest często figura trickstera”, czyli błazna, który swoją postawą wyraża bunt i sprzeciw zarówno wobec przeszłości, jak i współczesności [Kotkiewicz 2018, 341]. W powieści *Hozu* rolę trickstera spełnia Jimmi Jump –

zagorzały kibic barcelońskiej drużyny, przypominający swoim zachowaniem „jurodiwego”⁴, który kpi z Szuwałowa, określając go sztucznym bogiem i sugerując, iż zawodnicy innych klubów, pod wpływem presji sponsorów i władz, unikają z piłkarzem starć, świadomie ustępując mu pola, by mógł utrzymać wysoką pozycję w rankingach. Motyw prowokacji, wprowadzony do utworu przez Samsonow, ma, jak można sądzić, na celu zwrócenie uwagi na kondycję współczesnego świata, dla którego liczą się tylko zyski, wartości wyższe zaś, z jakimi tradycyjnie kojarzony był jeszcze do niedawna sport, wprzęgnięte zostają w „wielką gałąź przemysłu rozrywkowego” [Dunin, online]. Przemiana cywilizacyjna, związana z epoką późnej nowoczesności, dotknęła wszystkie dziedziny życia człowieka, w tym również sport, utożsamiany przez wielu z bastionem zasad i reguł, stanowiącym pewien wzorzec w rzeczywistości, w której wartości szybko ulegają dewaluacji. Poczucie utraty oparcia w świecie rodzi w człowieku pytania o poczucie sensu życia i podejmowanych działań. Taka sytuacja może być szansą na refleksję i zmianę, ale też z drugiej strony, wzmacnia „nastroje niepokoju i niepewności” rodząc „poczucie samotności” [Szamański 2016, 17]. Na kryzysy tożsamości, wywołane aksjologicznym chaosem, narażone są przede wszystkim jednostki, które w sposób sztywny i jednoznaczny definiują swoje potrzeby i wymagania wobec życia, nie są skłonne do częstego, będącego już normą, negocjowania ról i zasad funkcjonowania w społeczeństwie. Uświadomienie sobie tej prawdy grozi rozpadem wewnętrznej jedności i harmonii, jak ma to miejsce w przypadku protagonisty. Szuwałow doświadcza poczucia rozczarowania, obserwujemy proces deziluzji i przewartościowania swojej roli w świecie przez bohatera. Następuje zakwestionowanie przez protagonistę zasad i reguł świata, w który wierzył, czemu towarzyszy zachwianie poczucia własnej tożsamości, konstruowanej w oparciu o fałszywe wyobrażenie o otaczającej rzeczywistości. Piłkarz dochodzi do wniosku, że żyjąc w kulturze samozadowolenia, zagwarantowanego kontraktem z wymarzonego klubu, stał się ofiarą działania niedostrzeganych przez niego wcześniej sił,

⁴ Postać „jurodiwego” („świętego odmieńca”) jest charakterystyczna dla kultury rosyjskiej jako figura Innego; występuje m.in. w prozie Fiodora Dostojewskiego czy Wieniedikta Jerofiejewa. Jego rolą było m.in. skłaniać – poprzez szokujące zachowania i wypowiedzi – do zastanowienia nad własnym losem, spojrzenia z dystansem na swoje życie, zmierzenia się z prawdą na swój temat, zmuszającą człowieka niejednokrotnie do redefinicji własnej tożsamości. W tej roli występuje bohater Samsonowa, a wprowadzenie go do utworu poza funkcją kompozycyjną jest prawdopodobnie sposobem osadzenia tekstu w szerszym historycznoliterackim kontekście. O postaci jurodiwego zob. np. E. Thompson, *Zrozumieć Rosję. Święte szaleństwo w kulturze rosyjskiej*, Warszawa 2019; C. Wodźniński, *Święty Idioty*, Gdańsk 2000.

które całkowicie przejęły kontrolę nad jego biografią: „Работало его «лицо». И ноги. [...] Для того-то его и *делали*. Моделировали идеального игрока, универсального солдата. Создавали ему имидж непобедимого”. Zajęty zdobywaniem wymarzonej pozycji w piłkarskim środowisku Szuwałow nie zauważył, że świat, w którym żyje zmienił się diametralnie – stał się przestrzenią globalną, kreowaną na potrzeby rozrywki i satysfakcjonującej sprzedaży, której gwarantem jest jego pozycja sportowa. Można zatem mówić o porażce bohatera, której powodem jest jego bierność i nieumiejętność dostrzegania toczących się równolegle procesów społecznych. Zbytnie zaangażowanie w rozwój technicznych sprawności i tworzenie satysfakcjonującego widowiska podczas meczów pozbawione refleksji nad towarzyszącymi futbolowi działaniami komercyjnymi urzeczowiło bohatera, niwelując wysokie ideały, jakimi chciał się w życiu i swojej profesji kierować. Szuwałow wpadł w komercyjną pułapkę – klub sportowy stworzył mu możliwość życia na wysokim poziomie materialnym, nie martwiąc się o codzienną egzystencję, co prawdopodobnie zostało przez niego przyjęte jako należyta rekompensata po wielu latach ciężkiej pracy i wyrzeczeń. Jednak ceną tego luksusu jest utrata własnej tożsamości. Taka sytuacja jest zresztą charakterystyczna dla ponowoczesnego świata, w którym tradycyjne wartości sportowe zderzone z cywilizacją kultury masowej sprawiają, że „rywalizacja przybiera postać zabawową, stając się przedmiotem produktów medialnych, w których ustalanie zwycięstwa sprowadza się do technicznego zabiegu nieodzwoiercedlającego wyjątkowości i doskonałości graczy. Przedmiot sławy jest utożsamiany z sukcesem finansowym, sławny staje się synonimem bogatego. Grecka sława zwycięzcy rywalizacji wydaje się tu wartością archaiczną” [Lenartowicz, Mosz 2018, 261]. Bohater dostrzega, że jest dobrze opłacanym trybikiem w wielkiej i potężnej maszynie konsumpcyjnej, mającej na celu, jak określił to Witold Kawecki, „wzbudzanie nowych, nieznanych dotąd pragnień, wrażeń, doświadczeń, przygód, przyjemności” [Kawecki 2010, 178], generujących następnie u kibiców potrzebę posiadania określonych przedmiotów, on sam zaś, jako niepowtarzalna indywidualność, przestaje mieć znaczenie, licząc się jedynie tytułowe nogi, wyceniane na 60 milionów funtów szterlingów, których sprawność przekłada się przede wszystkim na bilans firm reklamowych. Refleksji nad własną pozycją zawodową towarzyszy ocena futbolu jako dyscypliny, która w całości podlega medialno-biznesowym manipulacjom:

Вы думаете, что я хорош, и идете покупать разное дерьмо, которое продается под моим именем. В то время как на самом деле я – зависимое ничтожество. То же самое и с другими игроками, на которых вы молитесь. Все они уже давно фальшивые кумиры. О какой свободе тут может идти речь? [С. Самсонов, online].

Szuwałow nabiera przekonania, że interakcje, do jakich dochodzi na boisku stają się nieautentyczne, stadion sportowy zaś przekształca się w świątynię konsumpcji, by odwołać się do ustaleń George'a Ritzera, a to, co się na nim odbywa – jest zaledwie imitacją rzeczywistości [Ritzer 2001, 43, 199]. Manifestacją utraty poczucia równowagi i zajmowanej pozycji, kontroli nad swoim życiem i wiary w porządek świata są zaburzenia urojeniowe, których doświadcza protagonista. Można je odbierać jako obronę emocjonalnie słabego organizmu przed szokiem poznawczym, jakiego doznał lub – w szerszym kontekście – ocenę dokonujących się procesów cywilizacyjnych, wobec których jednostka, próbując spełniać wymogi niespójnych modeli, jest bezsilna. Problematyka sytuacji „małego człowieka” w świecie, w którym następuje zamiana wartości duchowych na materialne, nie jest obca najnowszej literaturze rosyjskiej, znajdujemy ją chociażby w prozie Wiktora Pielewina, Władimira Sorokina, czy Romana Sienczyna. Konflikt pomiędzy jednostką a rzeczywistością świadczy „о духовном измельчании человека, о его неспособности противостоять надвигающейся эпохе власти денег, всеобщего цинизма, девальвации нравственных ценностей” [Пасторгуева 2009, 15].

Komercjalizacja sportu, w tym również futbolu, dokonująca się w procesie zmian kulturowych, uzależnienie go od gospodarki rynkowej, ograniczenie roli piłkarzy do ich rozpoznawalności w mediach, jak można odczytać z omawianego utworu, zabija samą ideę sportowej rywalizacji, pozbawiając zawodników ich głównej funkcji – nosiciela idei tożsamościowych, kibiców zaś modelując na wzór konsumentów, ale też powoduje – jak w przypadku Siemiona Szuwałowa – destrukcję osobowości u tych, którzy nie godzą się na redukcję ich do roli sprawnej fizycznie maszyny generującej zyski. Śmierć bohatera na boisku i poprzedzające ją załamanie nerwowe, będące synonimem tożsamościowej niepewności, skłania do postawienia tezy, że jedynie anomalia, zachodząca w procesach psychicznych (Szuwałow) pozwala dostrzec prawdę o otaczającej człowieka rzeczywistości, a stan szaleństwa (Jimmi Jump) – żyć z tym nadal, pozostając w pełni autentyczną osobą.

Literatura

- Borek K., *Na wirtualnym stadionie piłka nożna jako przestrzeń wyobraźni*, [online], https://www.nck.pl/upload/archiwum_kw_files/artykuly/15_konrad_borek_na_wirtualnym_stadionie.pdf, [15.09.2019]
- Drozdowski R., 2011, *Sport – podwójny agent*, [w:] *Spoleczne zmagania ze sportem*, red. Ł. Rogowski, R. Skrobaczki, Poznań, s. 13–20, [online] https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/4863/1/spoleczne_zmagania_ze_sportem.pdf, [15.09.2019].

- Dunin K., *Kochając sport, kochasz kapitalizm*, [online], <https://krytykapolityczna.pl/kultura/czytaj-dalej/kinga-dunin-czyta/kochajac-sport-kochasz-kapitalizm/>, [15.09.2019].
- Femiak J., Rymarczyk P., 2010, *Sport jako źródło wzorów osobowych czy idoli? Między rzeczywistością a iluzją medialną*, „Polish Journal of Sport and Tourism” nr 17, s. 1–6, [online], http://pjst.awf-bp.edu.pl/download/Pol_J_Sport_Tourism_17_pp1-6.pdf, [15.09.2019]
- Kawecki W., 2010, *Kultura konsumpcyjna a wychowanie do kultury wysokiej*, „Studia Theologica Varsaviensia” nr 2, s. 177–197, [online], http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Studia_Theologica_Varsaviensia/Studia_Theologica_Varsaviensia-r2010-t48-n2/Studia_Theologica_Varsaviensia-r2010-t48-n2-s177-197/Studia_Theologica_Varsaviensia-r2010-t48-n2-s177-197.pdf [15.09.2019].
- Kotkiewicz A., 2018, *Karnawalizacja śmierci w literaturze rosyjskiej lat trzydziestych XX wieku*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Slavica Wratislaviensis” nr 167, s. 338–348.
- Lenartowicz M., Mosz J., 2018, *Stadiony i widowiska. Społeczne przestrzenie sportu*, Warszawa.
- Lipoński W., *Sport*, [online], <http://www.wbc.poznan.pl/Content/35194/Wojciech%20Lipo%C5%84ski%20-%20Sport.pdf>, [15.09.2019]
- Lipoński W., 1974, *Sport. Literatura. Sztuka*, Warszawa.
- Lipowski M., 2012, *Piłkarz – idol czy narcyz? Perspektywa psychologiczna*, [w:] *Futbol w świecie sztuki*, red. J. Ciechowicz, W. Moska, Gdańsk, s. 347–353.
- Murawiec S., *Osobowość schizoidalna*, [online], https://www.mp.pl/pacjent/psychiatria/zaburzenia_osobowosci/70088,osobowosc-schizoidalna, [18.09.2019]
- Pańkowska E., 2017, „Герой нашего времени” в изображении “новых реалистов” (на материале избранных произведений Романа Сенчина, Захара Прилепина, Сергея Шаргунова), „Studia Wschodniosłowiańskie” t. 17, s. 69–87.
- Ratajczakowa D., 2015, *Galeria gatunków widowiskowych, teatralnych i dramatycznych*, Poznań, [online], file:///D:/Documents%20and%20Settings/Administrator/Moje%20dokumenty/Downloads/Ratajczakowa_Galeria_gatunkow_2015.internet.pdf, [18.09.2019]
- Ritzer G., 2001, *Magiczny świat konsumpcji*, przeł. L. Stawowy, Warszawa.
- Schneider M., 2003, *Erotyka sportu telewizyjnego. Uwagi na temat liturgii heroizmu na co dzień*, przeł. K. Krzemieniowa, [w:] *Media – eros – przemoc. Sport w czasach podkultury*, wyb. A. Gwóźdź, Kraków, s. 79–94.
- Szamański M., 2016, *Konstruowanie tożsamości w warunkach zmiany społecznej*, [w:] *Tożsamość w warunkach zmiany społecznej*, red. Z. Melonik, M. J. Szamański, Warszawa, s. 11–26, [online], http://www.aps.edu.pl/media/2081075/tozsamosc_lekki.pdf, [18.09.2019].
- Tuner J.H., 2006, *Struktura teorii socjologicznej*, Warszawa.

- Welsch W., 2003, *Sport – przez pryzmat estetyki, a nawet widziany jako sztuka?*, przeł. J. Gilewicz, [w:] *Media – eros – przemoc. Sport w czasach popkultury*, wyb. A. Gwóźdź, Kraków, s. 299–331.
- Wołodźko-Butkiewicz A., 2004, *Od pierestrojki do laboratoriów netliteratury. Przemiany we współczesnej prozie rosyjskiej*, Warszawa.
- Rastorgueva V., 2009, „*Geroj našego vremeni*” v *sovremennoj proze*, „Filologičeskij klass” nr 21, s. 12–16, [online], <https://cyberleninka.ru/article/n/geroy-nashe-go-vremeni-v-sovremennoj-proze>, [23.09.2019]. [Расторгуева В., 2009, „Герой нашего времени” в современной прозе, “Филологический класс” № 21, с. 12–16]
- Samsonov S., *Nogi* [Самсонов С., *Нозу*], [online], <https://booksafe.net/read/samsonov-sergey-nogi-213038.html#p1> [6.09.2019]

FOOTBALL – SPORT COMPETITION OR COMMERCIAL ENTERTAINMENT?
(S. SAMSONOV, *НОГИ*)

ABSTRACT

Key words: free time, mediatization, consumerism, identity

The analysis concentrates on mediatization and commercialization processes of sport in the contemporary world, and their update in Sergey Samsonov’s work *Нозу*. The bearer of the idea is a talented Russian football player, reduced to the advertised product and contemporary sport gadget. The situation poses questions relating to the identity and individuality of the hero, as well as possibilities of protection against mechanisms of commercialization; in the broader sense, it epitomizes the condition of the world we all live in.